

◇ WITOLD KLAUS
◇ DAGMARA WOŹNIAKOWSKA-FAJST

WPROWADZENIE, CZYLI DLACZEGO WARTO BADAĆ KARIERY KRYMINALNE ORAZ JAK MOŻNA TO ROBIĆ

DOI 10.5281/ZENODO.5590227

1. Potrzeba i historia badań karier kryminalnych

W każdym społeczeństwie istnieje grupa osób, które można określić mianem „chronicznych przestępców”. Różne badania pokazują, że tak scharakteryzować można ok. 5–10% osób, które dopuszczają się czynów karalnych¹. Istnienie wielokrotnych przestępców jest poważnym problemem, a ich działalność budzi zaniepokojenie społeczne. Stąd istotne jest regularne badanie tej grupy osób, zwłaszcza w kontekście nieustająco zmieniającego się świata. Im większą i bardziej aktualną zgromadzimy wiedzę o przyczynach ich pozostawania w przestępczości, tym skuteczniej będziemy na nią reagować i dążyć do przerywania ich karier kryminalnych.

Początek badania „karier kryminalnych” (*criminal career*) przestępców sięga lat 30. XX w., kiedy to Eleonore i Sheldon Glueckowie wprowadzili to pojęcie do kryminologii, określając nim niezgodną z prawem drogę życiową, jaką podążają niektóre osoby². Obecnie ta gałąź kryminologii określana jest również mianem kryminologii rozwojowej (*developmental criminology*) albo kryminologią drogi życiowej (*life-course criminology*)³.

◇ Dr hab. Witold Klaus, prof. INP PAN, Zakład Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych PAN, ORCID: 0000-0003-2306-1140.

◇ Dr hab. Dagmara Woźniakowska-Fajst, Zakład Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych PAN, ORCID: 0000-0002-3212-8901.

1 T.E. Moffitt, *Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy*, „Psychological Review” 1993, t. 100, nr 4, s. 674-701.

2 S. Glueck, E.T. Glueck, *Criminal Careers in Retrospect*, The Commonwealth Fund, New York 1943.

3 A.R. Piquero, D.P. Farrington, A. Blumstein, *Key Issues in Criminal Career Research: New Analyses of the Cambridge Study in Delinquent Development*,

Same osoby popełniające przestępstwa przez dłuższy okres swojego życia także były określane w polskiej literaturze różnymi terminami⁴ – pisano o przestępcach niepoprawnych, zawodowych, uporczywych, wielokrotnych lub – najczęściej – o recydywistach (w kryminologicznym, a nie prawnokarnym znaczeniu tego terminu)⁵.

Celem badań nad karierami kryminalnymi była i cały czas jest próba odpowiedzi na pytanie, dlaczego niektórzy ludzie popełniają przestępstwa w toku swojego życia (lub przez pewien dłuższy okres w swoim życiu). Za tym pytaniem kryje się jednak inne, może nawet ważniejsze: dlaczego większość osób, które popełniały przestępstwa, na pewnym etapie życia zaprzestaje działalności kryminalnej. Istotne w tym przypadku jest wyznaczenie czynników ryzyka, które są w tym przypadku silnie skorelowane ze skłonnością do zachowań dewiacyjnych oraz czynników powstrzymujących, tj. takich, które decydują o odchodzeniu od przestępczości.

W dążeniu do zdobycia wiedzy o tym, dlaczego niektórzy sprawcy przestępstw dopuszczają się ich wielokrotnie, ważne jest odkrywanie mechanizmów i czynników ryzyka, które są nieco inne dla każdego pokolenia. Jednym ze sposobów poszerzania wiedzy w tym obszarze jest prowadzenie badań longitudinalnych, zorientowanych na badanie dalszych losów nieletnich sprawców (katamneza) oraz przeszłości kryminalnej i społecznej sprawców dorosłych (anamneza).

Cambridge University Press, New York 2007; R.J. Sampson, J.H. Laub, *Crime and deviance in the life course: The salience of adult social bonds*, „American Sociological Review” 1990, t. 55, nr 5, s. 609–627, <https://doi.org/10.2307/2095859>.

- 4 Zob. I. Rzeplińska, *Historia badań karier kryminalnych w kryminologii polskiej* w niniejszej pracy zbiorowej (DOI: 10.5281/zenodo.5590283).
- 5 W prawie karnym „recydywa” jest ściśle zdefiniowana w art. 64 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks Karny, tj. Dz.U. 2020, poz. 1444 z późn. zm. O sensie istnienia tego przepisu z punktu widzenia kryminologii zob. I. Rzeplińska, *Pa, pa recydywo!!! O bezsensie regulacji odpowiedzialności karnej w warunkach recydywy specjalnej*, [w:] P. Kardas, W. Wróbel, T. Sroka (red.), *Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 1503–1516. Termin ten jest używany także przez kryminologów i kryminolożki w oderwaniu od definicji z kodeksu karnego. Określa się nim po prostu ponowne popełnienie przestępstwa czy nawet (w przypadku nieletnich) czynu karalnego; por. Z. Ostrianska, *Prognoza recydywy u nieletnich przestępców oraz wyniki badań prognostycznych 180 recydywistów w wieku 1516 lat*, „Archiwum Kryminologii” 1965, t. III, s. 121–281, <https://doi.org/10.7420/AK1965C>; R. Szczepanik, *Znaczenie doświadczenia pobytu w więzieniu dla dynamiki karier przestępczych recydywistów. Perspektywa interakcyjna*, „Archiwum Kryminologii” 2019, t. XLI, nr 1, s. 65–123, <https://doi.org/10.7420/AK2019C>.

Śledzenie w długim przedziale czasowym losów osób, które popełniły kiedyś przestępstwo, i tego, w jaki sposób wpłynęło to na ich dalsze życie, nastęrcza jednak wiele trudności. Metody badawcze wykorzystywane w badaniach longitudinalnych opierają się na różnej metodologii. Mogą polegać na analizie dostępnych danych urzędowych związanych z daną osobą (np. akt spraw karnych, danych policyjnych, więziennych czy pozostających w gestii pracowników pomocy społecznej). Innym sposobem jest cykliczne prowadzenie na tej samej grupie osób badań typu *self-report*⁶ – ta metoda nie była jednak nigdy zastosowana w Polsce. Kolejną metodą są wywiady biograficzne czy narracyjne z samymi długotrwałymi sprawcami lub sprawczyniami, które pozwalają na uzyskanie od badanych informacji o ich życiu w ujęciu retrospektywnym. Są one jednak wyjątkowo subiektywne. Często badacze i badaczki stosują zatem różne metody, łącząc je ze sobą.

Jak wspomnieliśmy, pionierskie badania o charakterze katamnesticznym prowadzone były od lat 40. do 60. XX w. przez Sheldona i Eleonorę Gluecków, którzy poddali nieletnich sprawców przestępstw wieloletniej obserwacji pod kątem ich dalszych losów życiowych. Ich badania obejmowały kilkusetosobowe grupy badawcze i prowadzone były przez okresy nawet dziesięcioletnie⁷. Zgromadzony przez nich materiał badawczy dotyczący 500 mężczyzn został w latach 80. poddany powtórnej analizie przez Roberta Sampsona i Johna Lauba⁸, którzy uzupełnili go o dane z późniejszych akt karnych, śledząc kariery kryminalne tej grupy sprawców aż do skończenia przez nich 70. roku życia. Wynikiem tych badań było stworzenie „zależnej od wieku teorii nieformalnej kontroli społecznej” (*age-graded theory of informal social control*), która w polskiej literaturze kryminologicznej za sprawą artykułu Hansa Joachima Schneidera z 1997 r. występuje pod nazwą „teorii drogi życiowej”⁹.

6 D.P. Farrington J.W. Coid, L.M. Harnett, *Criminal Careers up to Age 50 and Life Success up to Age 48: New Findings from the Cambridge Study in Delinquent Development*, Home Office Research, Development and Statistics Directorate, London 2006; P.O. Wikström, D. Butterworth, *Adolescent Crime. Individual Differences and Lifestyles*, Willan Publishing, Cullompton 2006.

7 S. Glueck, E.T. Glueck, *500 Criminal Careers.*, Alfred A. Knopf, New York 1930; S. Glueck, E.T. Glueck, *Criminal Careers in Retrospect...*, op.cit.

8 R.J. Sampson, J.H. Laub, *Crime in the Making: Pathways and Turning Points through Life*, Harvard University Press, Cambridge 1995.

9 H.J. Schneider, *Przyczyny przestępczości. Nowe aspekty międzynarodowej dyskusji o teoriach kryminologicznych*, „Archiwum Kryminologii” 1998, t. XXIII–XXIV, s. 13–44, <https://doi.org/10.7420/AK1997-1998A>.

Nowością w określaniu przyczyn wyboru przestępczej drogi życiowej było połączenie przez Terrie Moffitt czynników społecznych z biologicznymi. Badaczka ta przyjęła, iż istnieją dwa główne wzorce zaangażowania się w działalność kryminalną w życiu: 1) jedna grupa reprezentowana przez przestępców chronicznych, u których działalność antyspołeczna rozpoczyna się wcześnie (w nieletniości) i jest kontynuowana przez całe życie; 2) druga grupa zaś reprezentowana jest przez osoby, które czyny dewiacyjne popełniają jedynie w okresie dojrzewania. Według niej zachowania antyspołeczne są konsekwencjami problemów psychologicznych i neurologicznych, a chroniczną przestępczość łączy z pewnymi uwarunkowaniami genetycznymi¹⁰. W 2005 r. Matt DeLisi, po przeprowadzeniu badań nad wielokrotnymi przestępcami, wskazał dwa typy przestępców powracających do przestępstwa w toku swojego życia: 1) „sprawców lżejszych gatunkowo czynów”, których kłopoty z prawem są związane głównie z życiem rodzinnym, ogólnymi warunkami życia czy pracą itp.; 2) „sprawców przestępstw poważnych”, tj. sprawców przestępstw z użyciem przemocy, u których naruszanie prawa jest sposobem życia, ich drogą życiową¹¹.

Podkreślenia wymaga, iż badania katamnestyczne karier kryminalnych osób, które w nieletniości były sprawcami czynów karalnych, bardzo wcześnie zostały podjęte również w Polsce. Pierwsze badania powrotności do przestępstwa nieletnich recydywistów prowadzone były już w połowie lat 50. w Zakładzie Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych PAN i objęły 240 przypadków poddawanych katamnezie w okresach półrocznych i rocznych przez kolejne trzy lata po popełnieniu czynu karalnego¹². Kolejne badania, nad grupą 180 recydywistów w wieku 15 i 16 lat, prowadzone były w latach 60 przez Zofię Ostrihanską i zakończyły się publikacją obszernej pracy poświęconej problematyce prognozowania recydywy u nieletnich przestępców¹³. Badania nad setką młodocianych recydywistów w okresie od ok. 18 roku życia do ukończenia 25–28 lat, a następnie wielokrotnie karanych recydywistów w wieku 26–35 lat

10 T.E. Moffitt, *Adolescence-limited...*, op.cit.; T.E. Moffitt, *Life-course-persistent versus adolescence-limited antisocial behavior*, [w:] D. Cicchetti, D.J. Cohen (red.), *Developmental Psychopathology: Theory and Method*, Wiley, New York 2006.

11 M. DeLisi, *Career Criminals in Society*, SAGE Publications, Thousand Oaks 2005.

12 H. Kołakowska, *Nieletni recydywiści. Wyniki badań 500 nieletnich recydywistów*, „Archiwum Kryminologii” 1960, t. I, s. 55–112, <https://doi.org/10.7420/AK1960B>.

13 Z. Ostrihanska, *Prognoza recydywy...*, op.cit.

prowadził natomiast Stanisław Szelhaus¹⁴. W latach 70. badania longitudinalne prowadzone przez Zofię Ostrihanską i Dobrochnę Wójcik obejmowały uczniów nieprzystosowanych społecznie w siedmioletnim okresie katamnezy¹⁵. W latach 70. i 80. przestępczość najmłodszych nieletnich wraz z badaniami katamnesticznymi analizowała Ewa Żabczyńska¹⁶. Duże badania kohortowe osób urodzonych w 1949 r. w odniesieniu do ich karier kryminalnych prowadziła w latach 70. Helena Kołakowska-Przełomieć¹⁷. Autorka ta badała także początki kariery kryminalnej nieletnich sprawców zbrodni¹⁸.

Po dłuższej przerwie Zakład Kryminologii powrócił do badań katamnesticznych na początku XXI w. W 2004 r. Witold Klaus, prowadząc badania nad przestępczością młodszych nieletnich (do 13 roku życia), dokonał sprawdzenia ich powrotności do przestępstwa w okresie czterech lat¹⁹. W 2005 r. Irena Rzeplińska przeprowadziła ograniczone badania dotyczące powrotności do przestępstw nieletnich sprawców czynów karalnych, których sprawy sądy rodzinne rozpatrywały w 2000 r.²⁰ Badania te zostały powtórzone w 2010 r.²¹ Także w tym roku Dagmara Woźniakowska-Fajst przeprowadziła badanie katamnesticzne dalszych karier kryminalnych nieletnich dziewcząt, które w 2000 r. były sprawczy-

-
- 14 S. Szelhaus, *Przestępczość 100 młodocianych recydywistów w okresie od 18 r.ż. do ukończenia 2528 lat (wyniki badań katamnesticznych)*, „Archiwum Kryminologii” 1965, t. III, s. 97–120, <https://doi.org/10.7420/AK1965B>; S. Szelhaus, *Młodociani recydywiści. Społeczne czynniki procesu wykolejania*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.
 - 15 Z. Ostrihanska, D. Wójcik, *Młodzież nieprzystosowana społecznie (badania katamnesticzne)*, „Archiwum Kryminologii” 1989, t. XVI, s. 141–188, <https://doi.org/10.7420/AK1989C>.
 - 16 E. Żabczyńska, *Przestępczość dzieci*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983.
 - 17 H. Kołakowska-Przełomieć, *Przestępczość i nieprzystosowanie społeczne nieletnich w genezie przestępczości dorosłych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977.
 - 18 H. Kołakowska-Przełomieć, *Nieletni sprawcy zbrodni (początki kariery przestępczej)*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1990.
 - 19 W. Klaus, *Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości młodszych nieletnich*, WAiP, Warszawa 2009.
 - 20 I. Rzeplińska, *Sylwetki społeczne nieletnich – późniejszych dorosłych sprawców przestępstw*, „Archiwum Kryminologii” 2008, t. XXIX–XXX, s. 409–415, <https://doi.org/10.7420/AK2007-2008AF>.
 - 21 I. Rzeplińska, *Kariery kryminalne nieletnich sprawców przestępstw*, „Archiwum Kryminologii” 2013, t. XXXV, s. 79–94, <https://doi.org/10.7420/AK2013C>.

niami czynów karalnych²². Badania te stanowiły podstawę i inspirację do całościowego zbadania karier kryminalnych byłych nieletnich sprawców czynów zabronionych, które prezentujemy w tej książce.

2. Badana zbiorowość

W pierwszej dekadzie tego wieku w Zakładzie Kryminologii INP PAN przeprowadzone były duże i całościowe badania nad przestępczością nieletnich. Przebadano wówczas akta sądowe 2 506²³ nieletnich, których można podzielić na cztery główne grupy²⁴:

- 555 osób, których sprawy były rozpatrywane w sądzie rodzinnym i dla nieletnich w latach 80. XX w. (w latach 1985–1988);
- reprezentatywną ogólnopolską próbę 771 osób w wieku 13–16 lat, w sprawach których sąd rodzinny wydał orzeczenie w 2000 r.;
- reprezentatywną ogólnopolską próbę 873. dziewcząt, w sprawach których sąd rodzinny wydał orzeczenie w 2000 r.;
- 307 młodszych nieletnich, którzy w chwili popełnienia czynu zabronionego nie mieli ukończonych 13 lat, a wobec których orzeczenie sądowe zapadło w 2000 r. w dziesięciu sądach rodzinnych i dla nieletnich znajdujących się w okręgach sądowych warszawskim oraz warszawsko-praskim.

W trakcie badań zbierane były szczegółowe informacje o czynach, które zostały popełnione przez każdą z tych osób, jak również dane na temat ich sylwetek, sytuacji rodzinnej oraz szkolnej – oczywiście na tyle, na ile było można je uzyskać z akt spraw sądowych. Ten unikalny materiał nie tylko był podstawą do przygotowania wielu opracowań naukowych dotyczących nieletnich i ich przestępczości w początkach XXI w. Stanowi on także podstawę do obecnych, dalszych analiz, których wyniki prezentujemy w niniejszej książce. Ponieważ posiadamy szczegółowe dane osobowe tej grupy osób, jest to zbiór, który pozwala nam śledzić

22 D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie dziewczęta 10 lat później – badania katamnetyczne*, „Archiwum Kryminologii” 2011, t. XXXIII, s. 163–195, <https://doi.org/10.7420/AK2011E>.

23 Ostatecznie, po scaleniu wszystkich baz i usunięciu tzw. dubli (powtarzających się osób w różnych bazach), a także usunięciu z bazy osób, w przypadku których występowały duże braki danych, do dalszych badań wykorzystaliśmy rekordy 2397 nieletnich.

24 Szczegóły w tym zakresie zob. tabela 1 w rozdziale M. Szuleckiej, *Docieranie do informacji o aktywności przestępczej jednostek – metodologiczne aspekty badań własnych nad karierami kryminalnymi* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.5590289).

na przestrzeni kolejnych lat, jak wyglądał formalny kontakt z wymiarem sprawiedliwości byłych nieletnich sprawców czynów zabronionych. Mówimy o formalnym kontakcie, bowiem jedyne, co jesteśmy w stanie sprawdzić, to dane dotyczące ich skazań w dorosłości – czyli informacje pochodzące z sądów, potwierdzające popełnienie przestępstwa. Nie dysponujemy niestety danymi dotyczącymi faktycznej aktywności przestępczej tej grupy, jeśli nie spotkała się ona z formalną reakcją organów wymiaru sprawiedliwości.

Posiadane przez nas dane są unikatowe z kilku powodów. Po pierwsze, pozwalają na obserwację dwóch grup osób:

- starszych, dorastających w latach 80. XX w., których będziemy tu nazywali pokoleniem transformacyjnym, i którzy w trakcie obecnych badań mieli średnio między 40 a 50 lat oraz
- młodszych – których nastoletniość przypadła na okres przełomu wieków, których będziemy nazywali pokoleniem milenijnym. Ta grupa w chwili prowadzenia naszych badań miała od 26 do 38 lat.

Ponadto dysponujemy danymi dużej grupy kobiet, które zaczęły popełniać przestępstwa jeszcze w okresie nieletniości. Dzięki temu możemy przyrzeć się rozwojowi karier przestępczych kobiet na tle podobnych zachowań mężczyzn. Po trzecie, badaniami możemy objąć długi odcinek czasu – dane na temat karalności naszych badanych obejmują ponad 30-letni okres w przypadku najstarszych badanych, których sprawy były rozpatrywane przez sąd rodzinny w II połowie lat 80. XX w. Prezentowane tu analizy kończą się na połowie 2017 r. – wówczas otrzymaliśmy z Krajowego Rejestru Karnego (KRK) informacje o skazaniach naszych badanych. To oczywiście nie znaczy, że na tym etapie kończymy nasze prace badawcze. Posiadamy już kolejne informacje o skazaniach datowane na połowę 2021 r., jednak otrzymaliśmy je dopiero wczesnym latem 2021 r., stąd nie zostały one włączone do prezentowanych tu analiz i będą opracowane oddzielnie w przyszłości.

Zebrane przez nas dane mają jednak także swoje ograniczenia, ponieważ opieraliśmy się na informacjach z Krajowego Rejestru Karnego dotyczących skazań osób dorosłych, nie obejmują one czynów drobniejszych oraz popełnionych dawniej. W tych przypadkach nastąpiło bowiem zatarcie skazania, skutkujące usunięciem informacji o nim z KRK. Te braki danych dotyczą przede wszystkim starszego pokolenia i drobniejszych czynów popełnianych w latach 90. XX w.

3. Krótko o metodach badawczych

Jak już wspomnieliśmy, podstawą dla obecnie prowadzonych badań było sprawdzanie całej badanej grupy osób, które popełniły czyny zabronione w nieletności, w Krajowym Rejestrze Karnym pod kątem skazań w dorosłości. Otrzymane karty karne zostały następnie zakodowane i połączone z informacjami zebranych wcześniej, które zostały w tym celu przekodowane – ujednolicone w sposób pozwalający na prowadzenie dalszych analiz statystycznych na połączonych czterech bazach danych. Ponieważ chcieliśmy dowiedzieć się więcej o badanych w okresie dorosłości, wystąpiliśmy o wybrane akta sądowe osób skazanych. Poprosiliśmy prezesów sądów o nadesłanie akt ostatniej lub przedostatniej sprawy karnej (wybieraliśmy czyn poważniejszy w nadziei, że w takim przypadku w aktach będzie więcej informacji dotyczących sprawcy – jego sytuacji życiowej, zawodowej, rodzinnej) osób, które zostały skazane w dorosłości co najmniej dwa razy za popełnienie co najmniej trzech czynów. Z 582 wytypowanych osób ostatecznie udało nam się zbadać 452. Akta zawierały jednak najczęściej bardzo niewiele danych.

By pogłębić nasze analizy i dowiedzieć się więcej o historiach badanych przez nas osób, postanowiliśmy przeprowadzić wywiady z wybraną grupą. Dotrzeć mogliśmy jednak tylko do osób, które w chwili prowadzenia badania (czyli w II połowie 2019 r.) odbywały karę pozbawienia wolności. Udało nam się ostatecznie porozmawiać z 39 mężczyznami (jedyna kobieta, która wówczas przebywała w zakładzie karnym, odmówiła udziału w wywiadzie) z 70 pierwotnie wytypowanych i spełniających te kryteria²⁵.

Podsumowując, prezentowane przez nas w niniejszej książce dane opierają się na informacjach zebranych w trakcie badań akt nieletnich, danych z KRK, danych z akt sądów karnych osób skazanych w dorosłości, a także z wywiadów jakościowych. Co istotne, o ile dane statystyczne połączyliśmy w jeden zbiór i analizowaliśmy je wspólnie, o tyle wywiady analizowaliśmy w pełni odrębnie. Na żadnym etapie badań nie łączyliśmy danych urzędowych z wywiadami ani nie weryfikowaliśmy przedstawionych nam w trakcie rozmów historii²⁶.

25 Szczegółowe informacje o liczbie osób poddanych kolejnym etapom badawczym zawiera tabela 6 w rozdziale M. Szuleckiej, *Docieranie do informacji...*, op.cit.

26 Szczegółowy opis wszystkich kolejnych kroków badawczych, które podejmowaliśmy, zob. ibidem.

4. Perspektywa badawcza analizy wywiadów

W tym miejscu chcielibyśmy dodatkowo wyjaśnić perspektywę, którą przyjęliśmy analizując wywiady z osobami skazanymi, czyli perspektywę narracyjną. Kryminologia narracyjna skupia się na historiach osób, w życiu których jest lub była w jakiś sposób obecna przestępczość, w tym także w dużym stopniu na historiach przestępców²⁷. Nie chodzi w niej jednak tylko o raportowanie zdarzeń przestępczych, a raczej o popatrzenie na osobę, na jej motywacje i opinie, zatem na procesy, które zachodzą w niej i dokoła niej. Pozwala na przyjrzenie się i przybliżenie czytelnikom oraz czytelniczkom perspektywy tych osób i podjęcie próby zrozumienia, jak same osoby popełniające przestępstwa i próbujące przestać to robić postrzegają procesy, w centrum których się znajdują²⁸. Jest to zatem perspektywa subiektywna – ocena życia, postaw wobec niego i zmian w nim dokonywanych przez samych badanych. Dotyczy to również oceny przez nich ich działalności przestępczej i ewentualnych prób odchodzenia od niej. Uważamy, że nie można zrozumieć tych procesów, jeśli nie znamy i nie wysłuchamy ich interpretacji dokonanych przez samych wielokrotnych sprawców i sprawczynie przestępstw²⁹.

Nie sposób bowiem zrozumieć zachowań i postaw człowieka, jeśli nie poznamy jego opinii na własny temat, jego opisu emocji i trudności, które wiązały się z podejmowaniem takich, a nie innych wyborów, a w ich efekcie i określonych działaniach. Opinie, które wielokrotnie były pomijane w badaniach kryminologicznych jako jednostkowe, zbyt subiektywne – zatem nienaukowe. Tymczasem wiadomo, że w podobnych sytuacjach różne osoby reagują w różny sposób i podejmują różne działania, bo dla nich i z ich punktu widzenia sytuacje te wcale nie są podobne. Nie da się zatem zrozumieć ich reakcji, bez choćby podjęcia próby wsłuchania się

27 M. Grzyb, *Kryminologia narracyjna*, [w:] E. Drzazga, M. Grzyb (red.), *Nowe kierunki w kryminologii*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2018, s. 135-146; M. Muskała, „*Odstąpienie od przestępczości*” w *teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2016, s. 159–161.

28 L. Presser, *The narratives of offenders*, „*Theoretical Criminology*” 2009, t. 12, nr 2, s. 178, 191, <https://doi.org/10.1177/1362480609102878>.

29 J.B. Helfgott i in., „*If someone would have showed me*”: *Identifying pivotal points in pathways to crime and incarceration through prisoner self-narratives*, „*International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*” 2020, t. 64, nr 6–7, s. 612–613, <https://www.doi.org/10.1177/0306624X19867562>.

w te głosy i zapytania o powody podjęcia określonych zachowań³⁰. Stąd też od pewnego czasu w badaniach nad karierami kryminalnymi lub próbą odchodzenia od nich perspektywa narracyjna jest coraz bardziej obecna i uzupełnia ona badania ilościowe, badania na dużych zasobach bardziej anonimowych i zagregowanych danych. Bez indywidualnych głosów i historii osób, które stoją za tymi danymi, za tymi liczbami, nie sposób ich właściwie zinterpretować³¹.

W tym miejscu wiele osób może zadać pytanie o to, skąd wiemy, że historie, których wysłuchaliśmy, były prawdziwe, że nasi rozmówcy nas nie okłamywali. Oczywiście, nie wiemy tego. Nie szukaliśmy w nich „prawdy”, nie pytaliśmy na przykład o to, jakie przestępstwa popełniali (choć czasem badani sami o tym mówili), nie pytaliśmy zatem o „fakty”. Tym, co nas przede wszystkim interesowało, była ocena naszych rozmówców tego, co im się w życiu przydarzyło – ich perspektywa tych wydarzeń, ich interpretacja faktów³². I w takim rozumieniu ona zawsze była i jest prawdziwa³³. Nie jest aż tak istotne, co się zdarzyło, ale jak tę sytuację odebrali i zrozumieli nasi badani, bo to właśnie ich odbiór danego zdarzenia (niezwykle subiektywny) spowodował, że zachowali się później w taki, a nie w inny sposób. Jest on tym ciekawszy, że na ten odbiór określonych sytuacji przez badanych oraz na podejmowane przez nich potem decyzje miały oczywiście wpływ ich doświadczenia życiowe, środowisko społeczne, postrzeganie swoich możliwości, perspektyw i szans w określonym momencie oraz inne czynniki, które występowały w określonym miejscu i w czasie podejmowania tych decyzji³⁴. Stąd próba ich poznania ma ogromne znaczenie dla zrozumienia tych działań.

Jednocześnie zdajemy sobie sprawę, że tak, jak każdy z nas, tak i nasi rozmówcy w pewien sposób się przed nami „autoprezentowali”, „odgrywali” bowiem określoną rolę – rolę społeczną. To normalne zachowanie przy każdym spotkaniu przynajmniej dwóch osób. W tym przypadku

30 S. Maruna, *Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild Their Lives*, American Psychological Association, Washington D.C. 2001, s. 8.

31 Por. np. V. van Koppen, E. Rodermond, A. Blokland, *Waxing and waning: periods of intermittency in criminal careers*, „Journal of Developmental and Life-Course Criminology” 2020, t. 6, nr 1, s. 22.

32 L. Presser, *The narratives of offenders...*, op.cit., s. 180–181.

33 S. Sandberg, *What can “lies” tell us about life? Notes towards a framework of narrative criminology*, „Journal of Criminal Justice Education” 2010, t. 21, nr 4, s. 447–465, <https://doi.org/10.1080/10511253.2010.516564>.

34 S. Farrall, A. Bottoms, J. Shapland, *Social structures and desistance from crime*, „European Journal of Criminology” 2010, t. 7, nr 6, s. 552–553.

nasze spotkanie miało jeszcze dodatkowe, bardzo specyficzne elementy: było bardziej formalne, jego uczestnicy występowali w ściśle określonych rolach: badacza lub badaczki i badanego, który był zarazem przestępcą i więźniem, co było jasne dla obu stron i było powodem do wybrania tej właśnie osoby do badań. Już te role narzucały zatem pewne reguły zachowania, a więc i narracji. Rozmowa dodatkowo była nagrywana, a jej cel był jasny i wcześniej podany rozmówcom. Wreszcie same warunki spotkania były specyficzne, bowiem wywiady odbywały się w więzieniach. Stąd niewątpliwie element autokreacji miał miejsce, ale jest nim „skażony” każdy wywiad jakościowy, czy wręcz każda interakcja międzyludzka³⁵.

Badania Renaty Szczepanik pokazują ponadto, że dla więźniów „odgrywanie” różnych ról i nawigowanie między nimi jest naturalnym elementem życia więziennego, do którego się adaptują, by móc przetrwać w tych warunkach. Jedną z nich jest autoprezentacja w roli osoby zasługującej na wolność – pokazanie siebie w sposób, którego oczekuje przedstawiciel „społeczeństwa” przychodzący, by porozmawiać o historii życia z przestępczością badanej osoby. Stąd występowanie i opisywanie siebie, np. przy użyciu języka instytucjonalnego, który nasi rozmówcy przejęli będąc od lat klientami instytucji izolacyjnych czy resocjalizacyjnych (np. mówienie o „patologiach” i używanie tego pojęcia podczas opisywania swoich rodzin czy środowisk rówieśniczych). To granie różnymi rolami prowadzi czasem do sytuacji, w której, jak mówił jeden z badanych przez Renatę Szczepanik Recydywistów: „W więzieniu czasem człowiek już... tak się stara [grając różne role – przyp. WK, DWF], że nie wie, co jest naprawdę”³⁶.

W niniejszych badaniach szukaliśmy indywidualnych historii, a następnie podjęliśmy próbę ich zrozumienia oraz połączenia w bardziej ogólne procesy. W badaniach staraliśmy się naszym rozmówcom zadawać otwarte, ogólne pytania o historię ich życia i o poszczególne ich etapy. Nie pytaliśmy wprost o ważne i wielkie zmiany czy ważne osoby w ich życiu, by nie sugerować odpowiedzi³⁷. Staraliśmy się je dopiero potem odtwo-

35 E. Goffman, *Spotkania. Dwa studia z socjologii interaktywnej*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2010.

36 R. Szczepanik, *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 267, 261–267, 356–373.

37 C. Carlsson, *Using ‘turning points’ to understand processes of change in offending notes from a Swedish study on life courses and crime*, „The British Journal of Criminology” 2012, t. 52, nr 1, s. 2, 7, <https://doi.org/10.1093/bjc/azr062>.

rzyć na etapie analizy. W tym miejscu chcielibyśmy także zaznaczyć, że do scenariusza wywiadu nie włączyliśmy pytań o kwestie doświadczeń więziennych i sytuacji związanych z odbywaniem kary pozbawienia wolności. Pomimo tego jednak w większości opowieści naszych badanych te wątki się pojawiały i rozmówcy poświęcali im w swoich wypowiedziach wiele miejsca. Nie jest to oczywiście dziwne, skoro przebywanie w więzieniu stanowiło ważną i dużą część życia naszych rozmówców. Pokazuje to przełożony wpływ więzienia na całe późniejsze życie osób odbywających karę pozbawienia wolności, w tym na to, czy udało się im odejść od przestępczości, czy też nie.

5. Cele badań i hipotezy badawcze

Prowadzone przez nas badania miały charakter eksploracyjny. Stąd głównym celem było poznanie procesów, które w planie badań nazwaliśmy wstępnie „karierami kryminalnymi”. Innymi słowy, chcieliśmy zobaczyć, jakich czynów niezgodnych z prawem osoby, które popełniały przestępstwa jako nieletni, dokonywali w późniejszym okresie życia, już po osiągnięciu dorosłości. Następnie chcieliśmy sprawdzić, czy te ich drogi życiowe można pogrupować i czy układają się one w jakieś wzorce.

Przyjęliśmy 5 szczegółowych celów badawczych:

1. Zdefiniowanie czynników w okresie nieletniości, wpływających na rozpoczęcie karier kryminalnych wielokrotnych sprawców przestępstw.
2. Zdefiniowanie czynników ryzyka, wpływających na rozwój i utrwalenie karier kryminalnych wielokrotnych sprawców przestępstw, a także na proces odchodzenia od przestępczości.
3. Zdefiniowanie czynników wpływających na różne typy karier kryminalnych wielokrotnych sprawców przestępstw.
4. Analiza wpływu płci na modele karier kryminalnych wielokrotnych sprawców i sprawczyń przestępstw.
5. Analiza trendów przestępczości wielokrotnych sprawców przestępstw w dwóch pokoleniach: transformacyjnym oraz milenijnym na tle ogólnych trendów przestępczości w Polsce.

Na etapie planowania badań przyjęliśmy trzy główne hipotezy badawcze, które postanowiliśmy zweryfikować:

1. Istnieją trzy typy karier wielokrotnych sprawców przestępstw: pierwszy typ stanowią sprawcy lżejszych gatunkowo czynów, w przypadku których ich kłopoty z prawem wynikają głównie z problemów w ich życiu rodzinnym, warunków życia czy pracy; drugi typ stanowią

sprawcy przestępstw poważnych, z użyciem przemocy, która jest wpisana w ich sposób funkcjonowania w społeczeństwie; trzeci typ to typ mieszany. Miało być to sprawdzenie rozwiniętej nieco koncepcji Matta DeLisi.

2. Podstawowe czynniki ryzyka, przyczyniające się do rozwoju karier przestępczych, pomimo zmieniającej się sytuacji społeczno-gospodarczej, pozostają niezienne dla wszystkich wielokrotnych przestępców, niezależnie od ich wieku i płci.
3. Pomimo zmieniających się trendów (struktury) przestępczości w Polsce, charakter przestępczości wielokrotnych „starszych” przestępców (pokolenia transformacyjnego) w trakcie całej ich kariery przestępczej nie ulegał zmianie, odzwierciedlając strukturę przestępczości obserwowaną w latach 90. XX w., natomiast „młodszy” wielokrotni przestępcy z pokolenia milenijnego dostosowują się do nowych, zmieniających się trendów.

Badania pokazały, że pierwsza oraz ostatnia hipoteza się nie potwierdziły. Po pierwsze, wyróżniliśmy zupełnie inne typy karier kryminalnych, czy, jak je nazwaliśmy, trajektorii przestępczych, zależne raczej od ich długości oraz intensywności popełnianych czynów, a nie od rodzajów tychże czy problemów w życiu osobistym, bowiem do tych ostatnich informacji po prostu nie mieliśmy dostępu³⁸. Jeśli chodzi o ostatnią hipotezę dotyczącą trendów to okazało się, że przestępczość obu pokoleń jest zaskakująco podobna do siebie i stanowi raczej odbicie ogólnych trendów ogółu przestępczości³⁹. Potwierdziła się natomiast w większości hipoteza dotycząca czynników ryzyka – zarówno dotyczących wejścia w przestępczość⁴⁰, jak i odchodzenia od niej⁴¹. One rzeczywiście pozostają niezienne niezależnie od wieku, w niewielkim stopniu wpływa na nie także sytuacja społeczno-gospodarcza. Nie byliśmy w stanie jednak powiedzieć w odniesieniu do płci, bowiem nie udało się nam przeprowadzić wywiadów ze skazanymi kobietami.

38 Więcej w rozdziale: J. Włodarczyk-Madejska, D. Wzorek, *Różne drogi, różne wzory. Typologie trajektorii przestępczych* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.5590304).

39 Więcej w rozdziale: K. Buczkowski, P. Wiktorska, *Struktura przestępczości dawnych nieletnich sprawców czynów karalnych w okresie ich dorosłości – pokolenie transformacyjne i milenijne* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.5590293).

40 Zob. O. Wanicka, D. Woźniakowska-Fajst, *Bez korzeni, bez skrzydeł. Czynniki ryzyka w ocenie chronicznych przestępców* w niniejszej publikacji.

41 Zob. W. Klaus, *Sidla i udręki, czyli co stoi na przeszkodzie procesowi odchodzenia od przestępczości?* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.5590312).

6. Czym jest kariera kryminalna, czyli problem z definicją

Jednym z najważniejszych problemów, z jakimi musieliśmy się zmierzyć w niniejszej książce, była kwestia określenia tego, czym jest kariera kryminalna. Analiza literatury nie przyniosła rozstrzygnięcia naszych dylematów. W zasadzie każdy autor lub autorka przyjmował bowiem własną definicję kariery kryminalnej⁴². Od początku byliśmy jednak pewni, że nie chodzi nam wyłącznie o przestępców zawodowych czy profesjonalnych, dla których popełnianie przestępstw stawało się głównym rodzajem zajęcia zarobkowego. Bliżej nam było do szerokiego spojrzenia na „kariere kryminalną” – jako na proces, w którym określona osoba żyje w otoczeniu przestępczości i innych zachowań dewiacyjnych, popełniając różne czyny, w różnym czasie⁴³. Przy czym rodzaj popełnianych czynów miałby w tym przypadku mniejsze znaczenie i najczęściej jedna osoba będzie popełniała różnego rodzaju czyny. Dodatkowo, raczej nie dojdzie do specjalizacji w popełnianiu wybranego rodzaju przestępstw (szczególnie jeśli mówimy o przestępstwach z użyciem przemocy)⁴⁴. Zachowania przestępcze (czy szerzej dewiacyjne) są zatem stałym elementem życia karierowiczów, a przestępczość jest dla takiej osoby stylem życia⁴⁵. Zakładaliśmy zatem, że kariera taka nie ma stałego przebiegu – inaczej niż w przypadku klasycznej kariery zawodowej, bowiem popełnianie przestępstw dla większości naszych badanych zawodem nie było, choć części przynosiło korzyści majątkowe. Kariera kryminalna jest to raczej proces nabywania tożsamości przez jednostkę, stawania się przestępcą – czy też bycia postrzeganym w ten sposób przez społeczeństwo. To nabywanie tożsamości wynika z jednej strony z poczucia wyobcowania ze społeczeństwa i bycia przez nie wypychanym na margines, naznaczenia przez nie, ale też z drugiej – poszukiwania wspólnych doświadczeń i przeżyć z osobami, których historie są podobne do osoby naznaczonej, czyli w naszym przypadku

42 Zob. K. Buczkowski, P. Wiktorska, *Kariery kryminalne – problem definicji* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.5590221).

43 A. Edelstein, *Rethinking conceptual definitions of the criminal career and serial criminality*, „Trauma, Violence & Abuse” 2016, t. 17, nr 1, s. 62–71, <https://www.doi.org/10.1177/1524838014566694>.

44 D.P. Farrington, *Criminal career research in the United Kingdom*, „The British Journal of Criminology” 1992, t. 32, nr 4, s. 532, <http://troublesofyouth.pbworks.com/f/Crim+Careers+research+in+the+UK.pdf> [dostęp: 24.11.2021].

45 Styl ten opisał szczegółowo Glenn Walters i w jego ramach popełnianie przestępstw jest tylko jednym i stosunkowo drobnym elementem całego zestawu zachowań danej osoby – B. Toroń, *Przestępczość skazanych kobiet i mężczyzn w perspektywie biograficznej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013, s. 45–48.

do przestępcy⁴⁶. Przyjęty przez nas tok myślenia nakazywał skupienie się na osobie, a nie na czynach, innymi słowy na „karierowiczu”, a nie na jego czy jej „karierze”.

Podobnie zatem jak Christoffer Carlsson oraz Jerzy Sarnecki, sformułowania „kariera kryminalna” używamy raczej jako narzędzia analitycznego, stąd może ono nie odpowiadać do końca wąskiemu znaczeniu poszczególnych słów wchodzących w jego skład, co szczególnie dotyczy słowa „kariera”⁴⁷. I dlatego też używamy, w odniesieniu do różnych dróg przestępczych, sformułowania trajektoria, a nie kariera – by pokazać drogę czy proces, a niekoniecznie jego efekt oraz wektor.

Tak szeroka definicja wymaga jednak operacjonalizacji w procesie badawczym. Problem ten musieliśmy rozwiązać już na samym wstępie, by zdecydować, jakie osoby powinniśmy wybrać do dokładniejszego badania. Stąd na początku przyjęliśmy roboczą definicję kariery kryminalnej – właśnie do celów doboru spraw. Uznaliśmy, że za osoby z potencjalną karierą będziemy uznawali tych, którzy popełnili czyny zabronione w nieletniości (wszyscy nasi badani spełniali ten warunek, bowiem inaczej nie znaleźliby się w próbie badawczej), a następnie w dorosłości popełnili przynajmniej trzy przestępstwa i byli co najmniej dwukrotnie skazani za nie przez sąd. W ten sposób dobraliśmy akta sądowe do zbadania sylwetek sprawców oraz wytypowaliśmy rozmówców do wywiadów.

W trakcie analiz definicję tę jednak zweryfikowaliśmy, gdyż było to niezbędne z metodologicznego punktu widzenia do wytyczenia trajektorii przestępczych⁴⁸. Przyjęliśmy w tym przypadku, za Alfredem Blumsteinem i in., najszerszą możliwą definicję, zakładającą, że kariera to cykl czynów przestępczych popełnionych w określonym czasie. Jednocześnie autorzy ci założyli, że o karierze możemy mówić także wówczas, gdy ktoś popełni jedynie jedno przestępstwo – wówczas jednak kariera ta jest po prostu wyjątkowo krótkotrwała⁴⁹. Uznaliśmy jednak, że ze względu na polską tradycję, słowo kariera należy zarezerwować dla bardziej intensywnej

46 E. Goffman, *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2007, s. 66 i nast.

47 C. Carlsson, J. Sarnecki, *An Introduction to Life-Course Criminology*, SAGE, Los Angeles 2015, s. 11.

48 Por. tabela 6 w rozdziale J. Włodarczyk-Madejskiej i D. Wzorka, *Różne drogi, różne wzory...*, op.cit.

49 A. Blumstein, J. Cohen, J.A. Roth, C.A. Visher, *Introduction: Studying criminal careers*, [w:] A. Blumstein, J. Cohen, J.A. Roth, C.A. Visher (red.), *Criminal Careers and „Career Criminals”*, National Academy Press, Washington D.C 1986, s. 12–14.

aktywności przestępczej. Stąd też to, co Alfred Blumstein i in. nazwali karierą, my określiliśmy jako „trajektorię”. Natomiast karierą nazywamy taki typ trajektorii przestępczej, który obejmuje co najmniej dwa przestępstwa popełnione w dorosłości. Na tym właśnie założeniu oparty jest zaproponowany przez nas sześcioklasowy model trajektorii przestępczych⁵⁰.

Trzeba przy tym jednak pamiętać, że cała badana przez nas zbiorowość dopuszczała się czynów zabronionych jako nieletni. Stąd osoby oznaczone w naszym modelu jako „niesprawcy” to ci, którzy w dorosłości nie popełnili przestępstw i nie byli skazani (87% tej grupy) lub zostali skazani tylko jeden raz (13%). Okres nieletniości badanych pozostawał poza zakresem prowadzonych przez nas analiz. Gdyby jednak w analizach tych uwzględnić fakt, że każdy z naszych badanych miał przynajmniej jedną sprawę w sądzie dla nieletnich, a zatem popełnił co najmniej jeden czyn zabroniony w okresie nieletniości, to można by przyjąć, że w zasadzie w rozumieniu Alfreda Blumsteina cała nasza zbiorowość to osoby z pewnego rodzaju „karierą przestępczą”. Jednak byli nieletni, którzy nie byli skazani w dorosłości (87% grupy określanej przez nas jako „niesprawcy”), to po prostu osoby o krótkiej karierze, która zakończyła się przed osiągnięciem przez nich pełnoletniości.

Nasze badania pokazują, że jeśli myślimy o przestępcach popełniających wiele czynów, zatem karierowiczach w powszechnym rozumieniu tego słowa, to stanowią oni wyjątkowo niewielką część populacji osób popełniających przestępstwa. Po dodaniu osób, które określiliśmy jako chronicznych (czyli popełniających przestępstwa w zasadzie w ciągu całego swojego dorosłego życia) oraz czasowo aktywnych o wysokiej intensywności (czyli popełniających wiele czynów, ale których aktywność przestępcza przypadała na określony etap ich życia – wiek 19–22 lata), to łącznie stanowili oni zaledwie 2,5% ogółu naszych sprawców (choć popełnili prawie ¼ przestępstw popełnionych przez wszystkich naszych badanych)⁵¹. W przypadku kobiet natomiast w ogóle trudno jest mówić o jakichkolwiek „karierach”, bowiem już kobiety, które kontynuowały popełnianie przestępstw w dorosłości stanowią niewielki odsetek całości badanej przez nas populacji, a takie, które popełniły w tym okresie życia co najmniej 2 czyny zabronione, to już zupełny jej margines⁵².

50 Por. wykres 1 w rozdziale J. Włodarczyk-Madejskiej i D. Wzorka, *Różne drogi, różne wzory...*, op.cit.

51 Ibidem.

52 Zob. D. Woźniakowska-Fajst, *Kariery kryminalne kobiet* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.5590306).

Wracając zatem do tytułu naszej książki – kiedy piszemy o „karierowiczach kryminalnych” myślimy po prostu o opisanu w niniejszej pracy tego, jak wyglądały dalsze losy osób, które w nieletniości popełniały czyny zabronione. Na ile pozostały one „naznaczone” przestępczością, czyli na ile w dorosłości zdarzało się im popełnić przestępstwa, a także jakie czyny to były oraz w jakim okresie życia były popełniane? A na ile i wobec jakiej grupy przestępczość w nieletniości to był epizod, z którego szybko „wyrósł”?⁵³

7. Struktura książki

Nasza książka składa się ze wprowadzenia, zakończenia i dziesięciu rozdziałów poświęconych różnym aspektom karier i trajektorii kryminalnych. Zaczynamy od rozdziału Konrada Buczkowskiego i Pauliny Wiktorskiej, poświęconego definicji karier kryminalnych⁵⁴. Autorzy dokonują w nim przeglądu proponowanych w literaturze podejść do karier kryminalnych, zwracając uwagę na ich różnorodność. Odnoszą się także do spojrzenia na przestępstwa wielokrotne z perspektywy różnych nurtów kryminologii. W rozdziale tym pojawia się także istotny wniosek, że analiza literatury naukowej doprowadziła nas do decyzji, żeby pojęciem kariery kryminalnej posługiwać się umownie. Ustalenia Konrada Buczkowskiego i Pauliny Wiktorskiej kontynuują Justyna Włodarczyk-Madejska i Dominik Wzorek⁵⁵. Pokazują oni nowe spojrzenie na problem badania karier kryminalnych, pisząc, że przeglądając literaturę poświęconą różnym typom ścieżek działalności przestępczej można dostrzec, że ich autorzy oraz autorki nawiązują raczej do pojęcia trajektorii przestępczej niż kariery kryminalnej. Pod tym pojęciem rozumieją historię przebiegu działalności przestępczej danej osoby w toku jej życia, nie ograniczając tego pojęcia jedynie do recydywistów. A zatem: na trajektorię przestępczą składać się mogą również pojedyncze epizody przestępcze w życiu jednostki. To podejście, o którym pisaliśmy powyżej, zdeterminowało w dużej mierze nasz styl narracji, przenosząc właśnie ciężar z trudnego do zdefiniowania pojęcia kariery kryminalnej na skoncentrowanie się na opisie trajektorii przestępczych. Samo pojęcie „kariery przestępczej” zostało zaś zarezer-

53 J.H. Laub, R.J. Sampson, *Understanding desistance from crime*, „Crime and Justice” 2001, nr 28, s. 1–69, https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/3226958/Sampson_UnderstandingDesistance.pdf [dostęp: 24.11.2021].

54 K. Buczkowski, P. Wiktorska, *Kariery kryminalne...*, op.cit.

55 J. Włodarczyk Madejska, D. Wzorek, *Jak badać aktywność przestępczą w toku życia? Perspektywa teoretyczna w niniejszej publikacji* (DOI: 10.5281/zenodo.5590255).

wowane raczej do szczególnego typu trajektorii. Autorzy tłumaczą, jak szeroko powinniśmy w ogóle rozumieć trajektorię losów człowieka i jak małym jej wycinkiem jest na ogół działalność przestępcza. Pokazują też najważniejsze parametry trajektorii, a ich opis stanowi teoretyczny wstęp do kolejnych rozdziałów tej dwójki autorów.

W rozdziale trzecim Irena Rzeplińska koncentruje się na polskich badaniach karier kryminalnych⁵⁶. To rozdział o charakterze historycznym, w którym autorka przywołuje już badania przedwojenne, opublikowane w „Archiwum Kryminologicznym” w 1934 r. Dalej zostały przedstawione chronologicznie, zrealizowane i opublikowane badania, według schematu: pytania badawcze, przedmiot badań i metodologia oraz wyniki i wnioski. Autorkę w tej historycznej analizie badań interesowało, jak zmieniały się pytania badawcze, jakiej metodologii używali badacze, jakie były wnioski z badań. Zwraca także uwagę na język opisywanych badań, podstawowe pojęcia i ich zmienność.

Kolejny rozdział, napisany przez Monikę Szulecką, poświęcony jest zagadnieniom metodologicznym⁵⁷. Do metodologii przeprowadzonych przez nas badań odnosimy się w książce w kilku miejscach, poczynając od niniejszego wstępu. Krótko metodologię przypominają także niektórzy autorzy i autorki w swoich rozdziałach, wychodząc za założenia, że zapewne znajdą się osoby, które będą czytać poszczególne rozdziały, nie zaś całą monografię. Tym niemniej rozdział czwarty to kompletna, pogłębiona analiza poszczególnych kroków i (niekiedy niełatwych) decyzji badawczych. Ten rozdział jest ważny także z tego powodu, że (co rzadkie w obecnie prowadzonych badaniach kryminologicznych), jako zespół posłużyliśmy się szeregiem metod badawczych, zarówno ilościowych, jak i jakościowych, które pozwoliły nam na wielowymiarowe spojrzenie na podjęty przez nas problem badawczy.

W rozdziale piątym Konrad Buczkowski i Paulina Wiktorska mierzą się z jedną z postawionych hipotez badawczych, odnoszącą się do różnic w strukturze przestępczości pokolenia transformacyjnego i milenijnego⁵⁸. W rozdziale tym pokazano również przestępczość badanych przez nas osób na tle ogólnych statystyk przestępczości w Polsce w okresie transformacji, z uwzględnieniem możliwości wpływu tych zmian na rozmiar i charakter ich czynów. Autorzy odwołują się tutaj także do kazusów, bazując na analizie jakościowej akt spraw nieletnich oraz na

56 I. Rzeplińska, *Historia badań...*, op.cit.

57 M. Szulecka, *Docieranie do informacji...*, op.cit.

58 K. Buczkowski, P. Wiktorska, *Struktura przestępczości...*, op.cit.

wypowiedziach respondentów z obu pokoleń, uzyskanych w wyniku analizy wywiadów narracyjnych.

Dwa kolejne rozdziały Justyny Włodarczyk-Madejskiej i Dominika Wzorka charakteryzuje przede wszystkim skupienie się na perspektywie ilościowej. W pierwszym z nich⁵⁹ autorzy postawili szereg pytań badawczych, na które szukają odpowiedzi: w jakim wieku sprawcy najczęściej rozpoczynają swoją działalność przestępczą w dorosłości? Jak długie są trajektorie przestępcze osób należących do naszej zbiorowości i jaki odsetek stanowią trajektorie o określonej długości? Czy wcześniejsze wejście na drogę przestępczości (przed 21. rokiem życia) zwiększa prawdopodobieństwo na dłuższej trajektorii przestępczej? Czy orzeczona kara pozbawienia wolności związana jest z dłuższą trajektorią przestępczą? Ile trajektorii zostało dotychczas zakończonych lub uśpionych? Ile osób spośród badanej grupy angażuje się w działalność przestępczą w toku swojego życia oraz w określonym wieku? Ile przestępstw popełniają sprawcy w określonym wieku? I wreszcie: jaka jest częstotliwość popełniania przestępstw w toku życia naszych sprawców? W następnym rozdziale autorzy ci dokonują praktycznej analizy omówionych w rozdziale drugim podejść teoretycznych do trajektorii przestępczych⁶⁰. To rozdział nowatorski nie tylko w polskiej kryminologii, ale także w kryminologii światowej. Justyna Włodarczyk-Madejska i Dominik Wzorek opracowują bowiem model trajektorii przestępczych pokolenia milenijnego, dzieląc sprawców na aż sześć klas: nie-sprawców, sprawców przypadkowych, sprawców czasowo aktywnych o niskiej częstotliwości, sprawców czasowo aktywnych o wysokiej częstotliwości, sprawców późnoaktywnych i wreszcie sprawców chronicznych. Swoje ustalenia ilustrują także opisami przypadków.

W rozdziale ósmym Dagmara Woźniakowska-Fajst mierzy się z jednym z celów naszych badań, jakim jest analiza wpływu płci na modele karier kryminalnych wielokrotnych sprawców i sprawczyń przestępstw⁶¹. I znowu mamy możliwość skorzystania z unikalnych danych zgromadzonych w Zakładzie Kryminologii INP PAN. Najczęściej spotykane w literaturze oparcie badań longitudinalnych wyłącznie o grupy mieszane płciowo (lub skupiające się wyłącznie na mężczyznach jako sprawcach największej liczby przestępstw), ze względu na niski odsetek udziału kobiet nie daje

59 J. Włodarczyk-Madejska, D. Wzorek, *Jak długo i jak dużo? Analiza empiryczna aktywności przestępczej w toku życia badanych* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.5590297).

60 J. Włodarczyk-Madejska, D. Wzorek, *Różne drogi, różne wzory...*, op.cit.

61 D. Woźniakowska-Fajst, *Kariery kryminalne kobiet...*, op.cit.

możliwości porównania trajektorii i przebiegu karier kryminalnych męskich i kobiecych. Jednak dzięki posiadaniu oddzielnej próby składającej się z samych kobiet, ostatecznie analizowano dane w proporcjach: 40,7% kobiet oraz 59,3% mężczyzn, co daje możliwość prowadzenia rzeczywistych porównań między doświadczeniami męskimi i kobiecymi, bowiem odsetek badanych kobiet jest znacznie wyższy niż w innych badaniach kryminologicznych.

Dwa ostatnie rozdziały książki autorstwa Olgi Wanickiej i Dagmary Woźniakowskiej⁶² oraz Witolda Klaus⁶³ stanowią dwie strony tego samego medalu: łącznie tworzą opowieść o tym, co popycha młodych ludzi do wejścia na drogę długotrwałej przestępczości oraz o tym, co sprawia, że nie jest łatwo z niej zejść. Rozdziały te są oparte przede wszystkim na analizie wywiadów narracyjnych. Wypowiedzi badanych ukazane są na tle badań ilościowych, teorii kryminologicznych i analizie literatury.

Oddajemy zatem w Państwa ręce książkę, która jest owocem pracy całego zespołu Zakładu Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych PAN i to nie tylko zespołu dzisiejszego, ale także starszego pokolenia badaczek, których pracę kontynuowaliśmy. Zebrany materiał obejmuje przeszło 30 lat. Mamy nadzieję, że będzie stanowić oryginalny i ważny wkład w rozwój polskiej kryminologii.

Książka ta nie jest jednak wynikiem wyłącznej pracy całego zespołu naukowego Zakładu Kryminologii INP PAN. Przeprowadzenie tak szeroko zakrojonych badań nie byłoby bowiem możliwe bez ogromnego wsparcia innych osób, z którymi współpracowaliśmy na przestrzeni lat. Ogromnego wsparcia technicznego w prowadzeniu badań aktowych oraz porządkowaniu i przekształcaniu baz danych, ale też połączonego z szeregiem ważnych uwag analitycznych, udzielili nam: Wiesław Zajac, Dorota Laskowska oraz Maria Ożarowska-Wolder. Za pomoc administracyjną w procesie organizacji badań odpowiadały Elżbieta Żebrowska oraz Dorota Popek. Mieliśmy także wsparcie zespołu podczas prowadzenia wywiadów z osobami skazanymi. Obok części autorek i autorów niniejszej książki (Olgi Wanickiej, Dominika Wzorka, Justyny Włodarczyk-Madejskiej, Moniki Szuleckiej i Witolda Klaus), wywiady na rzecz niniejszych badań prowadzili oraz spisywali: Maria Niełacna, Joanna Klimczak, Roksana Katryńska i Marlena Kołek.

62 O. Wanicka, D. Woźniakowska-Fajst, *Bez korzeni, bez skrzydeł...*, op.cit.

63 W. Klaus, *Sidla i udręki...*, op.cit.

Gorące podziękowania chcielibyśmy także skierować do pracowników i pracowniczek dwóch instytucji. Dziękujemy Dyrektorowi Biura Informacyjnego Krajowego Rejestru Karnego za udzielenie nam dostępu do danych o skazaniach naszych badanych, a osobom pracującym w KRK, z którymi byliśmy w kontakcie, za pomoc w przekazywaniu wszystkich materiałów oraz dodatkowych informacji, o które prosiliśmy. Dziękujemy także Dyrektorowi Generalnemu Służby Więziennej, Panu Generałowi Jackowi Kitlińskiemu, za zezwolenie na przeprowadzenie wywiadów ze skazanymi oraz za pomoc w przekazaniu informacji o miejscu ich przebywania oraz Pani Ppłk Magdalenie Brodzińskiej-Patalas za wszelkie wskazówki i nieocenione wsparcie w całym procesie badawczym wewnątrz Służby Więziennej. Dziękujemy także dyrektorom oraz funkcjonariuszom i funkcjonariuszkom jednostek penitencjarnych, którzy wpuścili naszych badaczy i badaczki do swoich zakładów i pomogli nam zorganizować wywiady z osobami skazanymi.

Wszystkim wyżej wymienionym osobom chcielibyśmy ogromnie podziękować w imieniu całego zespołu badawczego. Bez Państwa udziału, wsparcia oraz niezwykle cennych uwag przeprowadzenie tych badań byłoby niemożliwe, a książka ta byłaby na pewno uboższa.